

Landbygningernes brandforsikring 1792-1872

AF HELLE LINDE

En klar og overskuelig oversigt over brandforsikringens historie i Danmark med særligt henblik på arkivernes benyttelse af lokal- og bygningshistorikere findes i Hans Knudsens artikel: »Bygningshistoriske Brandforsikringsarkivalier« i Fortid og Nutid XVI s. 200 ff. Dette er kun ment som et supplement til artiklen, da det har vist sig ofte at være vanskeligt at arbejde med arkivalierne i Branddirektoratet for Landbygninger. Den kan vel ikke borteliminere vanskelighederne, men måske give en forklaring på, hvorfor de er der.

Udskillelsen fra købstædernes brandforsikring 1. juli 1792 skete først og fremmest, fordi det havde vist sig, at der var større udgifter til brandskader på landbygninger end til købstædernes bygninger, samtidig med at den samlede forsikringssum for landbygninger var vokset så meget, at det var muligt at danne en selvstændig forsikring for landet.

Man kan dog ikke som for købstadbygninger i købstædernes brandforsikring vente at finde taksationer for alle ejendomme blandt landbygningernes taksationsforretninger. For det første var forsikringen frivillig. For det andet var medlemskab for at begrænse udgifterne til brandskader betinget af, at bygningerne var forsvarligt indrettet mod brandfare. For det tredje bortfaldt allerede år 1800 pligten til at foretage omtaksationer hvert 10. år, hvilket kan medføre, at der kun er foretaget en enkelt taksation af en ejendom. Med den i nogle tilfælde ufuldstændige overlevering kan en sådan taksation let være forsvundet.

Amtmændene havde fra 1787 overopsynet med brandforsikringen, og alle indberetninger om brandskader og forandringer skulle passere dem, mens herredsfogder eller birkedommere fik overdraget den praktiske administration. Herredsfogden udmeldte taksationsmændene, der udfærdigede taksationerne i 3 eksemplarer, hvoraf 1 eksemplar indsendtes til kollegiet, 1 udleveredes til ejeren og 1 forblev i amtsarkivet. De taksationer, der indsendtes til kollegiet, synes at være kasseret, mens en del taksationer stadig er bevaret i amtsarkiverne. De, der før 1792 havde været forsikret i købstædernes brandforsikring, fortsatte efter de samme taksationer, der altså kan søges i stifts- eller amtsarkiver før 1792.

Endelig var det tilladt proprietærer selv at angive deres landsbyers værdi uden taksationsmændenes medvirken, når de ønskede en hel landsby forsikret.

Den sidstnævnte regel var i kraft til 1857, men anerkendtes i perioden fra 1800–1827 ikke af kollegiet og kancelliet.

År 1800 indførtes den *nyordning*, der bragte brandforsikringen på landet ind i fastere rammer. Det var blevet vanskeligt for herredsfogder og amtmænd at overkomme arbejdet med brandforsikringen ved siden af deres øvrige embedsforretninger, og landet inddeltes da i distrikter, hver med sin *branddirektør*, der udelukkende skulle beskæftige sig med brandforsikringen. Branddirektørernes distrikter rettede sig foreløbig efter amtmændenes og forandredes med dem. Dog fik de mindre øer hver sin branddirektør, hvis hverv i perioder overtoges af birkedommeren. Amtmanden beholdt tilsynet med brandforsikringen. Alle indberetninger til kollegiet skulle indsendes til amtet, amtmanden skulle efterse og autorisere branddirektørens protokoller og udnævne taksationsmændene. Ved taksationsforretningerne, der foretoges af de af amtmanden udnævnte taksationsmænd, skulle branddirektøren altid være til stede og straks indføre forretningen i den autoriserede protokol. Ved branddirektørernes tiltrædelse den 1. juli 1800 skulle de modtage de i amtsarkiverne opbevarede taksationer og til dem udarbejde forsikringsprotokoller og registre, hvoraf en genpart skulle indsendes til kollegiet. Derefter skulle hvert kvartal indsendes en ekstrakt over nytilkomne forsikringer og forandringer i de bestående forsikringer. Samtidig bortfaldt reglen om, at amtmand og kollegium skulle have genparter af taksationerne. Derimod kunne den forsikrede, hvis han ønskede det, forlange en udskrift af taksationen.

Forsikringsprotokollerne udarbejdedes efter samme princip som realregistrene til skøde- og panteprotokollerne, d. v. s. at der normalt fandtes en forsikringsprotokol for hvert herred, der igen var inddelt sognevis. Hver forsikret ejendom havde sin rubrik, hvori indførtes oplysninger, ikke om ejerskifte, men om taksationer med henvisning til taksationsnumre. *Taksationsprotokollerne* blev ført kronologisk med fortløbende nummerering fra 1800–57. At branddirektøren var til stede ved alle taksationer og selv førte både taksations- og forsikringsprotokoller gav stabilitet og ensartethed i arbejdet, og i branddirektorater, hvor både taksations- og forsikringsprotokoller er bevaret, skulle der i tiden fra 1800–57 ikke være vanskeligheder ved at finde frem til en taksation, hvis bygningen overhovedet har været takseret i denne periode.

Til brandforsikringen havde fra 1792 været knyttet opsynet med brandvæsnet på landet. Det faldt naturligt ind under herredsfogdens eller birkedommerens embedsomsråde, da brandsager afgjordes som politisager. Efter 1800 skulle herredsfogden stadig føre tilsyn med, at forordninger angående brandvæsnet overholdtes, men iøvrigt overtog branddirektørerne de fleste af retsbetjentenes opgaver i denne henseende. Herredsfogden havde bl. a. haft pligt til en gang årligt at undersøge, om bygningerne i hans jurisdiktion var forsvarligt indrettet mod brand og udstyret med de nødvendige brandredskaber. Visitationen omfattede alle bygninger, uanset om de var forsikret. Visitationens resultat skulle af amtmanden indberettes til kollegiet. Denne visitationspligt overtoges nu af branddirektørerne og kombineredes med et eftersyn af bygningernes stand med

henblik på brandforsikringen. Omtaksationen hvert 10. år bortfaldt, men enhver forsikret bygnings stand skulle efterses mindst hvert 3. eller 4. år, og dette eftersyn skulle indføres i visitationsprotokollen, der altså erstatter omtaksationerne.

Taksationer foretoges fra nu af kun ved oprettelse af nye forsikringer, ved væsentlige om- og tilbygninger og ved større brandskader, samt i nogle tilfælde, hvor taksationsværdien, især ved taksationer foretaget mellem 1807 og 1818, var blevet væsentligt forandret på grund af pengevæsenets manglende stabilitet. I 1839 blev det dog nødvendigt på grund af de mange ildebrande at foranstalte en omtaksation af alle bygninger, der var for højt forsikret. Omtaksationen skulle især koncentreres om bygninger, der ikke dreves som landbrug, og taksationsmændene skulle begynde med møllerne, som var særligt brandfarlige. Man vil fra de følgende år kunne finde en del taksationsprotokoller, der udelukkende omfatter møllerne, mens de øvrige omtaksationer i anledning af bestemmelsen 1839 synes indført i de almindelige taksationsprotokoller.

Iøvrigt var anordningen fra 1792 stadig gældende. Medlemsskab var ikke tvunget, og det var tilladt at oprette private brandforsikringer. I praksis havde branddirektoraterne ved lovgivningen en sådan fortrinsstilling, at private brandforsikringer dårligt kunne trives. I 1856 kom imidlertid en lov, der åbnede mulighed for at give private foreninger økonomisk ligestilling med branddirektoraterne, og der oprettedes i den følgende tid enkelte private brandforsikringer, bl. a. en forening for Thisted amt, der overtog næsten halvdelen af forsikringerne i amtet.

I 1850'erne skete igen en gennemgribende forandring i administrationen af brandforsikringen. I 1801 var Ringkøbing amt blevet delt i 3 distrikter, og 1843 var Skanderborg amt blevet udskilt af Århus amt. Iøvrigt var delingen efter amter blevet opretholdt. Men i 1851 blev det bestemt, at embederne ved forefaldende vakance skulle *deles i mindre distrikter*, hver med sin branddirektør. Denne deling blev dog ikke gennemført i Ålborg og Thisted amt, hvor særlige forhold gjorde sig gældende. I Ålborg amt var der ikke vakance før 1876, i Thisted amt havde branddirektoratet på grund af den daværende private brandforsikring et så lille medlemstal, at deling var unødvendig. Tidspunktet for delingen kan konstateres ved hjælp af listen over branddirektører og deres embedstid i Mich. Petersens Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger 1792–1892 (Kbh. 1892) s. 144 ff, eller ved at følge udnævnelserne i Hof- og Statskalenderen. De enkelte distrikters udstrækning kan ses i Hof- og Statskalenderen for de nærmeste år. Den daværende landsarkivar, Johan Hvidtfeldt, har udarbejdet en oversigt over de nørrejske branddirektoraters deling, der kan ses på læsesalen i Landsarkivet i Viborg.

Ved lov af 4/3 1857 ophævedes anordningen fra 1792. Der udarbejdedes en ny kontingentberegning, som tog hensyn til bygningernes brandfarlighed. Forsikringerne inddeltes i 5 klasser: 1. kl. omfattede kirker, 2. kl. bygninger, der var forsikret for under 5000 rdl., 3. kl. bygninger, der var forsikret for over 5000 rdl., derunder private værksteder, 4. kl. fabrikker i almindelighed, offent-

lige forlystelsessteder og kroer, 5. kl. fabrikker og værksteder, der på grund af brug eller konstruktion er særligt brandfarlige, teatre og træbygninger opført til karruseller o. l. Inden for disse klasser var bygningerne igen delt i underafdelinger efter bygningsmateriale. Til første afdeling hørte de mindre brandfarlige, til anden afdeling de mere brandfarlige bygninger, hvor der var anvendt strå, pap, træ e. l. til beklædning. Afdelingerne var igen delt i undergrupper efter afstanden til nabobygninger, og disses brandfarlighed, i forsikringsprotokollerne betegnet »risici«. I loven er hele denne inddeling nøje specificeret.

For at gennemføre denne kontingentberegning var det nødvendigt at udarbejde nye forsikringsprotokoller, mens man i de fleste tilfælde stadig kunne bruge de gamle taksationer. *Taksationsprotokollerne*, der nu autoriseredes af branddirektøren, skulle for fremtiden føres af og opbevares hos formanden for sogne-taksationsmændene, og branddirektøren behøvede kun at være til stede ved taksation af brandskader. En udskrift af taksationen skulle indsendes til branddirektøren, der skulle indføre oplysning om taksationsforretningen i forsikringsprotokollen. Efter 1857 vil man ofte finde, at de ældre taksationsprotokoller, der var ført af branddirektøren, er videreført udelukkende med taksationer over brandskader, mens ny- eller omtaksationer findes i taksationsprotokoller, der er ført sognevis af formanden for sognets taksationsmænd, eller på løse blade, der har været indsendt til branddirektøren. Taksationerne blev normalt ikke mere nummereret. De nye *forsikringsprotokoller* opdeltes som de ældre herreds- og sognevis, men deres funktion var først og fremmest at give oplysninger om den ovenfor nævnte klasseinddeling af ejendommene. Henvisninger til taksationerne findes kun i anmærkningsrubrikken, og kan, især ved taksationer foretaget efter 1857, helt være udeladt. Man vil i de forsikringsprotokoller, der er udarbejdet lige efter 1857, kunne finde henvisninger til ældre taksationsprotokoller, evt. således at der er udarbejdet én forsikringsprotokol, der omfatter bygninger, der er blevet takseret før 1857, og én, der har været benyttet i den følgende tid. For taksationer, der er foretaget efter 1857, henvises til taksationens dato i stedet for til taksationsnummer.

Ved lov af 23/4 1870 ophørte brandforsikringen med at være tilknyttet staten fra 1/4 1872. En nyinddeling af branddirektoraterne blev gennemført (Ministerialtidende 1872 nr. 149, s. 157 ff), men de *private branddirektorater* overtog og videreførte protokollerne. Taksationsprotokoller påbegyndt efter 1872 synes dog at være blevet omdøbt til vurderingsprotokoller, men da det til landsarkiverne afleverede materiale er ret sparsomt efter 1872, kan der endnu ikke siges noget generelt om protokolføringen.

Oplysninger om branddirektoraternes økonomiske forhold og samarbejdet med kollegium, kancelli og ministerium kan findes i Mich. Petersens ovenfor nævnte bog. De er ikke medtaget her, da de ikke kan have særlig interesse for dem, der sædvanligvis benytter brandforsikringernes arkivalier.